

6. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022 (ES11/5) *Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine*. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2FES-11%2F5&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>.

7. Шакун В. І. Національне багатство України: соціальна обумовленість кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми кримінального права*. матеріали XIV Всеукраїнської науково-теоретичної конференції присвячено пам'яті професора П. П. Михайленка (Київ, 23 лист. 2023 р.). Київ, 2023. С. 254–261.

8. Смородська Дар'я. Публікація: «У CNN проаналізували, скільки своєї території втратила Україна за час війни» // 24 канал. URL: https://24tv.ua/tri-roki-povnomasshtabnoyi-viyni-skilki-vidsotkiv-teritoriyi_n2759945.

Ботнаренко Ірина Анатоліївна,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ АБО ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ»

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням – найперша форма воєнних злочинів, передбачена в диспозиції ч.1 ст. 438 КК України. Аналіз 88 вироків суду, постановлених за період 2022–2024 років, за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, засвідчив, що у 33 вироків суди кваліфікували (самостійно чи у поєднанні з іншими формами кримінального правопорушення) зазначену форму злочинного діяння.

Наведемо приклад: 03.03.2022, приблизно о 14 год. 00 хв., ОСОБА_13 за попередньою змовою із іншими невстановленими особами – військовослужбовцями ЗС РФ почали перевіряти жителів будинку за адресою: АДРЕСА_2, погрожуючи їм зброєю та роздягаючи їх догола. Після перевірки ОСОБА_10, ОСОБА_9 та інші невстановлені досудовим розслідуванням цивільні особи утримувалися військовослужбовцями ЗС РФ в підвалі житлового будинку за адресою: АДРЕСА_2. При цьому, ОСОБА_13 разом із невстановленими військовослужбовцями ЗС РФ вчиняли побиття, в т.ч. прикладами зброї по ребрах та ногах, погрожували зброєю

ОСОБА_9. Під час незаконного утримання в підвалі ОСОБА_13 та інші невстановлені військовослужбовці ЗС РФ змушували над утримуваними цивільними особами, відмовляли в їжі, питній воді, імітували розстріли. Також ОСОБА_13 та невстановлені військовослужбовці ЗС РФ з застосуванням сили та залякування зброєю незаконно відібрали у ОСОБА_9 мобільний телефон «Samsung» та у ОСОБА_10 – мобільний телефон «Huawei». Крім того, 04.03.2022, приблизно о 15 год. 00 хв., ОСОБА_13 за попередньою змовою із іншими невстановленими особами - військовослужбовцями ЗС РФ почали перевіряти документи жителів будинку за адресою: АДРЕСА_2, погрожуючи їм зброєю та незаконно відбираючи мобільні телефони. Після перевірки ОСОБА_12 та інших п'ятидесяти невстановлених досудовим розслідуванням осіб останні утримувалися військовослужбовцями ЗС РФ в підвалі вказаного житлового будинку. У вказаному підвалі також утримувалися особи, які проживали в будинку за адресою: АДРЕСА_2. При цьому, з метою надання законності своїм діям, ОСОБА_13 та інші військовослужбовці ЗС РФ пояснювали свої дії цивільному населенню як здійснення фільтраційних заходів. Солом'янський районний суд м. Києва визнав винною ОСОБУ_13 у жорстокому поводженні з цивільним населенням на окупованій території за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 КК України) і призначив покарання у виді позбавлення волі на строк 11 (одинадцять) років [1].

Статтю 17 Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими передбачено, що будь-які фізичні чи моральні тортури та будь-яка інша форма примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них будь-яких відомостей. Військовополоненим, які відмовляються відповідати, не можна погрожувати, не можна їх ображати, переслідувати або вдаватися до обмежень їхніх прав [2]. Відповідно до ст. 3 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни, щодо відповідних категорій осіб (осіб, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі осіб зі складу збройних сил, що склали зброю, а також тих, хто hors de combat унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поводяться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії) забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння: а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; с) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; д) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом,

який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні [3].

Жорстоке поводження – будь-яка протиправна поведінка (дія або бездіяльність) щодо військовополоненого чи цивільної особи, яка супроводжується насильством над ними або приниженням їх честі та гідності, зокрема: катування (ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV); нелюдське поводження, зокрема медичні, біологічні, наукові експерименти (ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV, ст. 11 ДП I); фізичне каліцтво (ст. 11 ДП I); умисне заподіяння сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю (ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV); вилучення органів і тканин людини (ст. 11 ДП I); використання військовополоненого для виконання небезпечних і примусових робіт (ст. 52 ЖК III).

Поняття «жорстоке поводження» використовується і в низці міжнародних документів, джерел міжнародного гуманітарного права (МГП) чи прецедентної практики. Так, згідно зі Статутом Міжнародного трибуналу до юрисдикції цього суду ад нос віднесено, зокрема, серйозні порушення норм, закріплені в Женевських конвенціях (ЖК) та Додатковому протоколі (ДП) II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, до переліку яких увійшли, наприклад, посягання на життя, здоров'я і фізичний стан або психічне благополуччя осіб, зокрема вбивство, а також жорстоке поводження, наприклад, тортури, каліцтва або будь-які форми тілесного покарання [1]. Однак дефініція поняття жорстокого поводження ні в цьому документі, ні в будь-якому іншому міжнародно-правовому акті не розкривається.

Відсутність у законі чітко визначених критеріїв щодо термінології, призводить до того, що слідчий замість доведення винуватості особи повинен буде доводити наявність невизначеного критерію [5, с. 223]. Так, для встановлення змісту «жорстокого поводження» з військовополоненими або цивільним населенням необхідно насамперед звертатися до переліку серйозних порушень МГП, що містяться у ЖК і ДП. Причому кожен з елементів цього переліку, як і будь-які інші вияви жорстокого поводження, мають відповідати «мінімальному рівню жорстокості», під час визначення якого слід урахувувати всі обставини справи, зокрема сутність і контекст поводження, його тривалість та повторюваність, фізичні, моральні та психічні наслідки, вік, стать і стан здоров'я потерпілого [6, с. 1337].

Основними міжнародними нормативно-правовими актами, які врегульовують питання щодо захисту цивільного населення в умовах міжнародного збройного конфлікту, є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) 1949 року, а також

Додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I) 1977 року.

Стаття 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено право цивільних осіб, за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі. Статтею 31 цієї Конвенції передбачено, що жодний примус фізичного чи морального характеру не може застосовуватися до осіб, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей. Крім того, державам забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення та медичні чи наукові досліді, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше brutальне поводження з боку як цивільних, так і військових властей (ст. 32 ЖК про захист цивільного населення під час війни). Заборонені колективні покарання, так само як і будь-які залякування та терор (ст. 33 ЖК) [2].

Спосіб та характер жорсткого поводження з військовополоненими та цивільним населенням тісно корелюється з обстановкою вчинюваних воєнних злочинів [7, с. 512]. Так, на початку широкомасштабного вторгнення рф в Україну випадки жорстокого поводження з цивільним населенням частіше відбувалися стихійно, в момент безпосереднього контакту підрозділів рф з місцевими мешканцями окупованих територій. Наявна велика кількість повідомлень про спонтанно вчинені позасудові страти цивільних, випадки жорстокого поводження і тортур, згвалтувань тощо [8]. Таке поводження представників підрозділів рф могло бути зумовлене, зокрема вкрай негативною реакцією місцевих мешканців на окупантів (які розраховували на зовсім іншу зустріч). Крім того, напади на цивільних могли бути реакцією росіян на несприятливу ситуацію на полі бою і воєнні злочини проти місцевих мешканців могли бути намаганням «відплати» за військові поразки рашистів на фронті. Потерпілі та свідки цих злочинів відзначають загальну дезорганізованість російських військ, відсутність чіткої координації дій, а також визначених правил поводження з цивільним населенням. Спосіб вчинення та рівень жорстокості злочинів також прямо корелювався з суб'єктивним складом російських воєнних підрозділів. Як відомо, найбільш агресивно та жорстоко поводити себе військовослужбовці – вихідці з північно-кавказької, далекосхідної та сибірської частин росії («буряти», «кавказці» тощо) [7, с. 512].

Поняття жорстокого поводження як форми воєнних злочинів, згідно зі ст. 438 КК України, може включати будь-який фізичний або психічний вплив на потерпілого, спрямований на заподіяння йому

фізичних або моральних страждань. Водночас, з огляду на обстановку вчинення злочину, якою є збройний конфлікт, жорстоке поводження під час такого конфлікту може й не досягати мінімального рівня жорстокості в розумінні ЄСПЛ. Головне для ідентифікації вказаної форми порушення законів та звичаїв війни констатувати, що відбувся фізичний чи психічний вплив на одну із захищених категорій осіб у зв'язку зі збройним конфліктом відповідного виду [9, с. 73].

Список бібліографічних посилань

1. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 11 березня 2024 р. Справа № 760/10793/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117558621>.

2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серп. 1949 р. : станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

3. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

4. Security Council resolution 955 [Establishment of the International Criminal Tribunal for Rwanda], S/RES/955 (1994). URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/1994/en/113233>.

5. Tarasenko O. S. Problem issues of combating criminal communities. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 8 (36). Vol. 2. С. 219–224. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/3897>.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

7. Бурнос О. О. Способи вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове фахове видання*. 2024. № 3. С. 510–515.

8. Вбивства цивільних осіб: свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, грудень 2022 року. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-12/2022-12-07-ОНСНР-Thematic-ReportKillings-UKR_0.pdf.

9. Загиней-Заболотенко З. А., Шевчук А. В. Воєнні злочини: проблеми кваліфікації та призначення покарання: монографія. К., 2025. 272 с.